

דוד ושאול - הקרן והפך הפמרת שביעי של פסח

מפי הרב חיים איידלס

לעילוי נשמת
צפורה בת אשר זעליג וביילה צירל
ולרפואת
אברהם בן חנה
והרב אברהם יהושע בן פרומט פאני

דוד ושאל - הקרן והפך הפטרת שביעי של פסח

השאלה שנראה כי יש משוא פנים בדבר.

בכדי להשיב על עניין זה יש לעיין בדברי הגמרא (תענית כה:):

”שוב מעשה ברבי אליעזר שירד לפני התיבה ואמר עשרים וארבע ברכות ולא נענה. ירד רבי עקיבא אחריו, ואמר: ‘אבינו מלכנו אין לנו מלך אלא אתה. אבינו מלכנו למענך רחם עלינו, וירדו גשמים. הוּוּ מרנני רבנן. יצתה בת קול ואמרה: לא מפני שזה גדול מזה, אלא שזה מעביר על מידותיו, וזה אינו מעביר על מדותיו”.

שואלים המפרשים, שלכאורה מה שר' עקיבא מעביר על מידותיו היא גופא מה שהוא גדול מרבי אליעזר, ואם כן למה אומרת הבת קול "לא מפני שזה גדול מזה"? ועוד יש להבין כיצד ניתן לומר על התנא הקדוש, ר' אליעזר הגדול - ר' אליעזר בן הורקנוס, שהמשנה מעידה עליו שהיה שקול כנגד כל חכמי ישראל³, שלא היה מעביר על מידותיו? וביאר ר' יהונתן אייבשיץ (יערות דבש) שודאי שר' אליעזר היה מעביר על מידותיו כלפי כל אדם, אלא שכל זה היה מעצם הוויותו, שנולד כילד טוב לב וותרן. אמנם ר' עקיבא שהיה בן גרים, לא נולד בעל מידות טובות וותרן, אלא עשה עבודה עצמית רבה על מידותיו ואישיותו עד שהגיע לדרגה שתואר כצנוע ומעולה (כתובות סב:). זה נקרא "מעביר על מידותיו" שפעל להעביר את תכונותיו הרעות ושינה את מידותיו העצמיות, כדיוק הלשון מעביר על מידותיו- המיוחדות והטבעיות לו. זכות כזו יכולה לעמוד לעם ישראל בשעת צרה, שאף שנגזרה עליהם גזירת דין שלא יירדו עליהם גשמים, סוף סוף אם עומד אדם כזה כר' עקיבא ומבקש רחמים עליהם - נעתרים לו. משום שכשם שהוא מעביר על מידותיו ומשנה את עצמו, כך משתנה הנהגת שמיים למענו. מה שאין כן מי שהוא נוח לבריות מעצם טבעו, אינו נחשב בגדר "מעביר על מידותיו" עד כדי שיכול לכפות את מידת הדין להתהפך לרחמים.

כך גם ההבדל בין דוד לשאל. על שאל נאמר "בן שנה שאל במלכו" (שמואל א יג א) ואומרת הגמרא (יומא כב:): "כבן שנה, שלא טעם טעם חטא". עוד יודעים אנו כי שאל ניחן במידת צניעות מופלגת ביותר, עד שבשעה שנתבקש להתמנות למלך הוא הסתתר ונחבא אל הכלים (שמואל א י כב). אף לאחר שאמר לו שמואל כי נבחר ברצון ה' למלך הוא שב לביתו "ואת דבר המלוכה לא הגיד" (שמואל א י טז). בשל

הפטרת שביעי של פסח אנו קוראים: "וידבר דוד לה' את דברי השירה הזאת ביום הציל ה' אתו מכף כל איביו ומכף שאל. ויאמר ה' סלעי ומצדתי ומפלטי לי. אלהי צורי אחסה בו מגני וקרן ישעי משגבי ומנוסי משעי מחמס תשעני" (שמואל ב כב א-ג). במילים "קרן ישעי" רמזו מה שדוד המלך היה זה שנמשך בקרן, שעל כך אמרה חנה בתפילתה "רמה קרני בה" (שמואל א ב א). חנה דקדקה באמרה "רמה קרני" ולא אמרה 'רמה פכי', שהוא סימן למלכות שאל שנמשך בפך ומלכותו לא נמשכה, ודוד שנמשך בקרן נמשכה מלכותו, כפי שנאמר "המלך דוד לעלם" (מלכים א א לא).

מבאר ר' יהונתן אייבשיץ (אהבת יהונתן) שההבדל בין פך לקרן הוא בחומר מהם עשויים. הפך הוא כלי חרס, וכיוון שנטמא שוב אין לו תקנה, אלא שבירתו היא תקנתו. זה מה שקרה לשאל, שכיוון שחטא במה שלא מחה את עמלק נקרעה ממנו המלכות ונשברה פך משיחתו. מה שאין כן דוד שנמשך בקרן, שהוא כלי עצם שיש לו טהרה, יש לו תקנה על אף כשלונו. כמו שאומרת הגמרא (יומא כב:):

"אמר רב הונא: כמה לא חלי ולא מרגיש גברא דמריה סייעיה. שאל באחת - ועלתה לו, דוד בשתים - ולא עלתה לו. שאל באחת מאי היא - מעשה דאגג... דוד בשתים, מאי ניהו - דאוריה ודהסתה. - והא איכא נמי מעשה דבת שבע! - התם אפרעו מיניה, דכתיב ואת הכבשה ישלם ארבעתים - ילד, אמנון, תמר, ואבשלום".

שאל חטא במה שלא מחה את עמלק ולא נמחל לו ועלתה המלכות מעליו, ואילו דוד שחטא גם במעשה אוריה וגם במה שמנה את ישראל ובכל זאת נמחל לו. יש להבין מדוע דוד זכה למחילת ב' החטאים ושאל לא זכה אף למחילת החטא היחיד שעשה.

הסבא קדישא המהרש"א² מבאר שחטאו של דוד היה חטא פרטי, מה שאין כן חטאו של שאל שנגע לעניין המלכות, ולכן הפסיד את מלכותו בחטאו. מלבד פשוטם של הדברים יש להטעים ולהעמיק עוד בדבר. שכן הגמרא משתמשת בלשון "כמה לא חלי ולא מרגיש גברא דמריה סייעיה", הוה אומר שאדם לא צריך להיות בחיל ופחד מהרעות העתידות לבוא עליו, כי אם אדרבה להיות סמוך ובטוח בה' כשרואה שהקב"ה עוזרו. משמע שמשום שדוד זכה לסיעתא דשמיא מיוחדת, לכן זכה שחטאיו נמחלו ביתר שאת, ולא רק מצד סוג החטא- חטא פרטי או מלכותי. ואדרבה שוב שבה

¹ תלמוד בבלי מגילה (יד): "חנה - דכתיב "ותתפלל חנה ותאמר עלץ לבי בה' רמה קרני בה'", "רמה קרני" ולא רמה פכי. דוד ושלמה שנמשחו בקרן - נמשכה מלכותו, שאל ויהוא שנמשחו בפך - לא נמשכה מלכותו".

² מהרש"א חידושי אגדות (יומא כב:): "כמה לא חלי כו'. כבר נתקשו בזה המפרשים וכי משוא פנים יש בדבר? ותירצו בזה דחטא שאל הוא גדול ביותר לפי שהוא דבר הנוגע במלוכה כמ"ש לך והכית וגו' מעולל ועד יונק וגו' משא"כ בחטא דוד שהוא חטא הכולל בכל ישראל".

³ מסכת אבות פרק ב משנה ח: "הוא היה אומר אם יהיו כל חכמי ישראל בכך מאזינים ואליעזר בן הורקנוס בכך שניה מכריע את כולם".

דוד ושאול - הקרן והפך הפטרת שביעי של פסח

ומשיבו ישי "עוד שאר הקטן והנה רעה בצאן. ויאמר שמואל אל ישי שלחה וקחנו כי לא נסב עד באו פה". כלומר כלל לא עלתה על דעתו של ישי להביא את דוד לאכילת הזבח עם הנביא, משום שלא ראהו כלל ראוי למלכות. יתר על כן, משמביאו ישי נאמר "והוא אדמוני עם יפה עינים וטוב ראי" (שם יב), וצריך להבין מה ראה הנביא לפרט לנו תיאור זה. אומרים חז"ל (ילקוט שמעוני שמואל א קכד): "כיון שראה שמואל את דוד אדמוני נתיירא, אמר זה שופך דמים כעשו! אמר לו הקדוש ברוך הוא "עם יפה עינים", עשו מדעת עצמו הוא הורג אבל זה מדעת סנהדרין הוא הורג". "יפה עינים" הוא תיאור של הקשר בין דוד לחכמי ישראל, הסנהדרין, שנקראו "עיני העדה" (במדבר טו כד).

דוד המלך מצד מידותיו והתנהגותו לא היה ראוי למלכות. לא בעיני אביו ישי, שהיה צדיק עד שמתואר כי מת רק בעטיו של נחש (שבת נה:), ואף לא בעיני הנביא שמואל שראה בו אדם שהולך בדרכי עשו. עד אשר גילה הקב"ה כי דוד אכן מצד טבע לידתו בעל מידות רחוקות, אך הוא זיכך את מידותיו והתנהגותו עד אשר שיעבדם אל רצון הבורא.

כמו כן מצינו בהפטרנו אומר דוד "יגמלני ה' כצדקתי כבר ידי ישיב לי. כי שמרתי דרכי ה' ולא רשעתי מאלהי" (שמואל ב כב כא-כב). מבאר המלבי"ם (תהלים יח כב) שאף שאנו יודעים שהשכר משמים הוא על קיום מצוות, ולא על הימנעות מעבירה, אומר דוד שה' יגמול אותו על שמירת דרכי ה' ושלא הרשיע, משום "שהצדק אשר עשיתי לא עשיתיו מפני שהשכל והנימוס מחייבו עד שאין צריך שישב לי רק על הפעולה בעצמה. כי שמרתיו מפני שהם דרכי ה' ללכת בדרכיו ולהדמות אליו, ועל זה אני ראוי לגמול שיגמול עלי כפי האהבה והדבקות שהלכתי בדרכיו ודבקתי בו, וכבור ידי ישיב לי כי לא רשעתי מאלהי, שמה שלא רשעתי, לא היה מפני שהשכל מחייבו או שטבעי אינו נוטה להרשיע, רק הסבה היה מאלהי, מפני אזהרת ה' ופקודיו, הגם שיצרי היה מסיתני להרשיע, ובזה ראוי שישלם לי שכר כי בבא דבר עבירה לידו וכבש תאותו נותנים לו שכר כעושה מצוה, כמו שאמרו חז"ל".

הצדקות המופלגת מקטנות היה בטוח שאול בצדקת דרכו, עד שגם כאשר נטיית ליבו הייתה שלא למחות את עמלק מכל וכל הוא היה בטוח שכך הדרך הנכונה. לכן משרואה שאול כי שמואל מגיע אליו אומר הוא "ברוך אתה לה' הקימתי את דבר ה'" (שמואל א טו יג), משום שברור היה לו כי ליבו נכון לעשות את דבר ה'. שמואל חוזר מספר פעמים ומסביר עד אשר הוא מצליח להעמיד את שאול על טעותו, ורק לאחר שכנוע רב מצהיר שאול "חטאתי כי עברתי את פי ה' ואת דבריך" (שם כד). ואף לאחר מכן כששמואל אומר לו "כי מאסתה את דבר ה' וימאסך ה' מהיות מלך על ישראל" (שם כו), לא מוותר שאול. ולכן רדף שאול את דוד, שהיה חתנו, ולא מחל ולא סלח לו, משום שראה אותו כמורד במלכות.

שאול בטוח לכל אורך הדרך בצדקת דרכו, ברור לו שהוא עושה כראוי בשל צדקותו המופלגת, וכל זה בשל מה שתמיד היה קולע אל המטרה ומכוון לעשות את רצון בוראו. איננו מוצאים מקום של ספק אצל שאול בצדקת דרכו, מלבד לקראת מלחמתו האחרונה. עוד יותר מזה איננו מוצאים מקום בו הוא מתפלל לסייעתא דשמיא, מרוב צדקותו וגדולתו היה ודאי לו כי ה' עימו. צדיקים ניזונים בזרוע⁴, כראוי להם בדין, וכך ראה שאול את עצמו- שיקבל לעולם כראוי לו, והראייה הגדולה לכך היא מה שאפילו הקב"ה בשליחות שמואל רואה אותו כראוי למלכות. ולכן את דברי שמואל החריפים על הסרת המלכות ממנו הוא מקבל בתדהמה רבה.

דוד המלך היה לחלוטין הפוך משאול, ממש מן הקצה אל הקצה. ראשית הוא ידע שהוא בא מרות המואביה, נצר לגרות שמעוררת ספק במעמדו⁵, ממש כמצבו של ר' עקיבא. דוד האדמוני נולד במזל מאדים, ויודעים דברי חז"ל שמי שנולד במזל מאדים יהיה שופך דמים⁶. אף כששמואל מגיע לישי ואומר לו "התקדשו ובאתם אתי בזבח" מיד "ויקדש את ישי ואת בניו ויקרא להם לזבח" (שמואל א טז ה) הוא מעביר את שבעת בניו לפני שמואל, ותמה שמואל "התמו הנערים"

⁴ ברכות יז:

⁵ יבמות דף עו: "וכראות שאול את דוד יוצא לקראת הפלשתי אמר אל אבנר שר הצבא בן מי זה הנער אבנר ויאמר אבנר חי נפשך המלך אם ידעת", ולא ידע ליה? והכתיב: "ויאהבהו מאד ויהי לו נושא כלים". אלא אאבוה קא משאיל. ואביו לא ידע ליה? והכתיב: "והאיש בימי שאול זקן בא באנשים", ואמר רב ואיתימא רבי אבא: זה ישי אבי דוד, שנכנס באוכלוסא ויצא באוכלוסא. הכי קאמר שאול: אי מפרץ אתי, אי מזרח אתי? אי מפרץ אתי - מלכא הוי, שהמלך פורץ לעשות דרך ואין ממחין בידו, אי מזרח אתי - חשיבא בעלמא הוי. מאי טעמא אמר ליה שאל עליה? דכתיב: "וילבש שאול את דוד מדיו" - כמדתו, וכתיב ביה בשאול: "משכמו ומעלה גבוה מכל העם". אמר ליה דואג האדומי: עד שאתה משאיל עליו אם הגון הוא למלכות אם לאו, שאל עליו אם ראוי לבא בקהל אם לאו. מאי טעמא? דקאתי מרות המואביה. אמר ליה אבנר, תנינא: עמוני - ולא עמונית, מואבי - ולא מואבית. אלא מעתה, ממזר - ולא ממזרת? ממזר כתיב, מום זר. מצרי - ולא מצרית? שאני הכא, דמפרש טעמא דקרא: "על אשר לא קדמו אתכם בלחם ובמים", דרכו של איש לקדם, ולא דרכה של אשה לקדם. היה להם לקדם אנשים לקראת אנשים, ונשים לקראת נשים. אישתיק. מיד: "ויאמר המלך שאל אתה בן מי זה העלם", התם קרי ליה נער, הכא קרי ליה עלם? הכי קא אמר ליה: הלכה נתעלמה ממך, צא ושאל בבית המדרש. שאל, אמרו ליה: עמוני - ולא עמונית, מואבי - ולא מואבית.

⁶ שבת קנו.

דוד ושאול - הקרן והפך הפטרת שביעי של פסח

שאול לדוד לא הייתה בסוג החטא, אלא עד כמה הוא חש את הצורך בסיוע משמיים. דוד כל העת התחנן לבקשת סיוע מהשמים, חשש כל הזמן שמא יילך אחר יצרו וטבעו כאדמוני ובן גרים, ולכן זכה להיעזר מאת ה' במידה מופלגת.

החילוק בין קרן לפך הוא האם יש סיכוי עתידי לטהרתו. קרן הוא כלי עצם, ולכן שאיפתו להיטהר מטומאתו, תמיד מצפה הוא כי ישפוך עליו ה' מים טהורים. מה שאין כן שאול שמפאת צדקתו לא חש את הצורך לעזר ה', וממילא אין לו תקנה עוד מלבד בשבירתו, כחרס שאין לו תקנה.

כך אנו ביום מקודש זה, יום מיוחד לגאולת ישראל, מצפים לשפיכת מים טהורים עלינו, שיקרבנו ה' יתברך אליו בתשובה שלמה מאהבה, בטהרה וקדושה, ויתקיים בנו "את צמח דוד עבדך מהרה תצמיח וקרנו תרום בישועתך, כי לישועתך קוינו כל היום".

כעין זה מפורש בדברי רש"י על הפסוק "כי ידעתיו למען אשריצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה' לעשות צדקה ומשפט" (בראשית יח יט) - "כי ידעתיו - לשון חיבה... ולמה ידעתיו? למען אשר יצוה" לפי שהוא מצוה את בניו עלי לשמור דרכי". אברהם אבינו מצוה את בניו לעשות צדקה ומשפט, שהם דברים בעלי הבנה והשגה בשכל אנושי, אך מצוה הוא אותם להקפיד בדברים אלו לא מפאת השכל האנושי, אלא אדרבה למען "ושמרו דרך ה'".

כשנתבונן במצבים הקשים שעברו על ראשו של דוד וכיצד הוא קיבל את הדברים נוכל להבין את ההבדל שבין שאול לדוד. נאמר בפסוקים (שמואל ב טו כג-כו): "וכל הארץ בוכים קול גדול וכל העם עברים והמלך עבר בנחל קדרון וכל העם עברים על פני דרך את המדבר... ויאמר המלך לצדוק השב את ארון האלהים העיר אם אמצא חן בעיני ה' והשבני והראני אתו ואת נוהו. ואם כה יאמר לא חפצתי בכ הנני יעשה לי כאשר טוב בעיניו". אומר הרד"ק (שם כו) "הנני - כלומר אקבל גזירותיו באהבה". לא רק שאיני כועס ומתווכח, אין לי שום תרעומת, אדרבה אני מוכן ומזומן לקבל באהבה את גזירות ה' יתברך, בין אם לחסד ובין אם לשבט. גם אם המלוכה ניטלת ממנו בצורה קשה על ידי בנו הוא מצדיק עליו את הדין ומקבל באהבה. דוד לא חושב את עצמו למושלם, ולכן נכון בכל עת לקבל ביקורת ותוכחה. כל העת מבקש הוא "הורני ה' דרכך אהלך באמתך" (תהלים פו יא), ומבאר הרמב"ם⁷: "כלומר אל ימנעוני חטאי דרך האמת שממנה אדע דרכך ויחוד שמך, וכן זה שאמר ורוח נדיבה תסמכני כלומר תניח רוחי לעשות חפצך ואל יגרמו לי חטאי למונעני מתשובה אלא תהיה הרשות בידי עד שאחזור ואבין ואדע דרך האמת, ועל דרך זו כל הדומה לפסוקים אלו". דוד נמצא בפחד תמידי שמא חטאיו הרבים ימנעו ממנו מלשוב בתשובה.

עכשיו מובנים דברי חז"ל "כמה לא חלי ולא מרגיש גברא דמריה סיעיה". יש תלמיד אשר מרגיש את עצמו חלש והוא זקוק לעזרה ומבקשה, בודאי במצב כזה שורת הדין נותנת לעזור לו ולהיענות לבקשתו. לעומת תלמיד בעל כשרון שמרגיש כי ביכולתו להצליח בכוחות עצמו, הרי שהמורה יתן לו להסתדר לבד בלא עזרה. כך אצל שאול שהיה קדוש מרחם, צדיק בדרכיו, תמים במעשיו מלידתו. גם מה ששאול חטא אחר כך במהלך המלוכה אין הוא מזדהה עם החטא, ולכן מתקשה מאד לקבל את הביקורת של שמואל, וגם כאשר הוא מקבל הוא מבקש מחילה ולהישאר במלכותו. שאול נכון להיענות לאמירת "חטאתי", אך מרגיש כי די בזה כיוון שאין לו הזדהות פנימית עם החטא. עיקר החילוק בין

⁷ הלכות תשובה פרק ו הלכה ד